

**บทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw)
: การสร้างพื้นที่สาธารณะทางการเมืองในสังคมไทย
ช่วง พ.ศ. 2552–2563 ***

**The Role of Internet Law Reform Dialogue (iLaw):
The Emergence of the Public Sphere in Thai Politics
and Society During the Period 2009–2020**

พงษ์กฤษฎี จิโน

Pongkit Jino

คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Political Science and Public Administration

Corresponding Author, Email: pongkit11@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์ 1) เพื่อศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ และผลกระทบของกฎหมายต่อความเคลื่อนไหวทางการเมืองในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2552 –2563 2) ศึกษาโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) ที่มีบทบาทส่งเสริม รวบรวมข้อคิดเห็น หรือตรวจสอบกฎหมายในการเมืองไทย มีบทบาทในส่งเสริมการเมืองภาคประชาชนการศึกษาวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality research) ด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentary research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) การบัญญัติการบังคับใช้ และการแก้ไขกฎหมาย รวมทั้งสัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) 6 คน นักวิชาการ 4 คน และประชาชนทั่วไป 20 คน รวมทั้งสิ้น 30 คน

* ได้รับความเห็นชอบ: 15 กันยายน 2566; แก้ไขบทความ: 19 ธันวาคม 2566; ตอรับตีพิมพ์: 25 ธันวาคม 2566



ผลการศึกษาพบว่า 1) กฎหมายควบคุมพื้นที่สาธารณะทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2552 – 2563 จำนวนมาก แบ่งได้ดังนี้ (1) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมบนพื้นที่สาธารณะ (2) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสื่อสิ่งพิมพ์และภาพยนตร์ (3) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสังคมออนไลน์ (4) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง 2) โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) มีบทบาทในการสนับสนุนต่อการเมืองภาคประชาสังคมอย่างต่อเนื่องในการสร้างองค์ความรู้ แลกเปลี่ยนประเด็นเกี่ยวกับกฎหมายกับประชาชนและเป็นองค์กรที่รวบรวมความคิดเห็น รายชื่อ ประชาชนในการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อแสดงออกทางการเมือง ต่อรองกับรัฐ นอกจากนี้ยังมีบทบาทดังต่อไปนี้ 1) บทบาทในการสนับสนุนและแสดงออกทางการเมือง 2) สนับสนุนกิจกรรมทางการเมือง 3) บทบาทในการเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ รวบรวมข้อคิดเห็นในพื้นที่สาธารณะ

คำสำคัญ: พื้นที่สาธารณะ; เรื่องการต่อสู้การเมือง; โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน

Abstract

The objectives of this research article were as follows: 1) To study laws affecting the restriction of freedom and political expression in Thai politics during the period 2009 to 2020. 2) To study The role of Internet law reform dialogue(iLaw) as a public organization, and its roles in Thai society. The study utilized a quality research method including documentary research and in-depth Interviews. The research encompassed documentary analysis of Thai law, Document relation Internet law Reform Dialogue (iLaw) and other pertinent sources. in-depth interviews were conducted with three distinct groups of key informants: six members of Internet law Reform Dialogue (iLaw) , four academics, twenty individuals, totaling thirty participants.

The results of the research revealed that: 1) There are laws regulating the political sphere the period from 2009 to 2020 which can be categorized into



four groups: (1) Laws related to public movements; (2) Laws pertaining to print and media; (3) Laws governing online communities; and (4) Security Laws. 2) Internet Law Reform Dialogue (iLaw) supports civil society politics by exchanging knowledge on legal issues among the public. They also play a role in organizing the collection of opinions and names of individuals involved in political movements to express their political views and negotiate with the state. Furthermore fulfill, the following roles: 1) supporting and expressing political opinions, 2) political activities, and 3) serving as a platform for the exchange of knowledge and collecting public comments.

Keywords: public sphere; contentious politics; internet law reform dialogue (iLaw)

1. บทนำ

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองในประเทศไทยนำโดยนักศึกษา ในปี ระหว่าง พ.ศ.2562–2563 ตัวอย่างเช่น เยาวชนปลดแอก (ก่อตั้งปี 2563) คณะราษฎร ปี 2563 (ก่อตั้งปี 2563) นักเรียนเลว (ก่อตั้งปี 2563) แนวร่วมธรรมศาสตร์และการชุมนุม (ก่อตั้งปี 2563) กลุ่มการเคลื่อนไหวทางการเมืองเหล่านี้มีข้อเรียกร้องต่างๆ (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2566) อาทิเช่น เรียกร้องให้พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาลาออก การเรียกร้องการปฏิรูปสถาบันพระมหากษัตริย์ เรียกร้องให้ยกเลิกการใช้อำนาจนิยมภายในโรงเรียน (ทรงผม-โบว์) การนำเสนอประเด็นปัญหาต่างๆในสังคมเหล่านี้ ความต้องการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในพื้นที่สาธารณะเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันพบว่าเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาจำกัด”พื้นที่สาธารณะ”ผ่านการใช้อำนาจบังคับทางกฎหมายตามมา ตัวอย่างเช่น กฎหมายอาญามาตรา 112 กฎหมายอาญามาตรา 116 พระราชบัญญัติการชุมนุมสาธารณะ พ.ศ.2558 หรือ พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 ที่ประกาศช่วงระบอบของโควิด-19 ในปีพ.ศ. 2563 กฎหมายเหล่านี้ได้ส่งผลให้ดำเนินคดีกับผู้ชุมนุมทางการเมืองจำนวนมาก

โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (Internet Law Reform Dialogue หรือ iLaw) ได้ก่อตั้งขึ้นในปีในช่วงเวลาข้างต้น ปี พ.ศ. 2552 ปฏิบัติงานจนถึงปัจจุบัน โดยมีผู้ก่อตั้ง



นักศึกษาและนักกฎหมาย โดยมีจุดประสงค์เพื่อตรวจสอบหรือแก้ไขกฎหมาย หรือ นำเสนอกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพกับประชาชน และมีบทบาทสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ความช่วยเหลือทางกฎหมายและการเป็นตัวแทนกลุ่มบุคคลที่ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนและบุคคลที่มีข้อเรียกร้องทางประเด็นทางสังคมต่างๆ ตัวอย่างเช่น การติดตามผู้ต้องหาทางการเมือง การแก้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาบทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) ภายใต้บริบททางการเมืองในช่วง พ.ศ.2552-2563 (โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw, 2558)

ทั้งนี้ แนวคิดที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ **แนวคิดสื่อใหม่ (New Media)** การใช้อินเทอร์เน็ตเป็นเครือข่ายการสื่อสารหลัก ได้ส่งผลให้การค้นหาข้อมูลต่างๆ ได้ทั้งโลกแห่งความเป็นจริงและโลกออนไลน์ สามารถโต้ตอบได้ทันทีระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร (พิมลพรรณ ไชยนันท์, และพิรงรอง รามสูต, 2557) เป็นเครื่องมือในการประสานงานในระหว่างโลกสังคมออนไลน์กับโลกแห่งความเป็นจริง (ฐิตินัน บัญญาพ คอมมอน, 2556) บทบาทของสื่อใหม่ มีผลต่อการจัดสรรของข้อมูลของรัฐ หรือ สามารถเข้าถึงข้อมูลถูกปกปิด ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าสื่อใหม่จะสามารถพื้นที่ความรู้ให้สังคมสามารถเข้าถึงได้ ในขณะที่เดียวกันรัฐจึงได้เข้ามาควบคุมพื้นที่สื่อใหม่ในระยะเวลาถัดมา (Laungaramsri, 2022, pp.195-214.) แนวคิดถัดไป **แนวคิดพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)** Jürgen Habermas ได้ความหมายว่า ชนชั้นกลางจิตสำนึกต่อประโยชน์นำไปสู่การพูดคุย เจรจาปัญหาหรือจุดหมายของตนนำไปสู่การปฏิบัติการรวมกลุ่มพูดคุย นำไปสู่การสร้างกระบวนการถัดไป “พื้นที่สาธารณะ” เป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงได้ และไม่ถูกครอบครองโดยรัฐ (Habermas, 1989) **แนวคิดการเมืองเรื่องการต่อสู้ (Contentious politics)** เป็นแนวคิดที่แสดงกระบวนการต่อสู้ทางการเมืองในประเด็นต่างๆ โดยมีลักษณะของความขัดแย้งใช้รูปแบบกระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง เช่น การประท้วง การเดินขบวน การนัดหยุดงาน และรูปแบบอื่นๆ โดยรวมถูกใช้เพื่อท้าทายโครงสร้างอำนาจ นโยบาย และสถาบันทางการเมืองเดิมที่มีอยู่ (มานิตา หนูสวัสดิ์, 2564) การเมืองที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นได้เพื่อตอบสนองต่อประเด็นปัญหาทางการเมืองมากมาย เช่น การกดขี่ทางการเมือง ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การเลือกปฏิบัติ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และความขัดแย้งทางวัฒนธรรม และอื่นๆ (ญาเรศ อัครพัฒนานุกุล, 2564)



ในส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยงานวิจัยของ มงตรา พงษ์นิล (2559) พบว่า การเคลื่อนไหวทางการเมืองในช่วงปี 2550 เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับประเด็นเชิงโครงสร้าง โดยมีความเชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ในท้องถิ่น นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ, (2554) กลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง มีผลต่อการออกความเห็นต่อการกำหนดนโยบายสร้างสาธารณะ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาชิ้นนี้ได้นำเสนอ องค์การภาคประชาสังคมที่มีบทบาททางการเมืองที่เน้นผ่านกฎหมาย โดยมีคำถามวิจัยดังต่อไปนี้ 1) กฎหมายใดบ้างที่มีผลต่อพื้นที่สาธารณะสื่อสารทางการเมือง 2) โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) มีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างไร

อนึ่ง โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า Internet law reform dialogue ใช้ชื่อย่อว่า iLaw

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ และผลกระทบของกฎหมายต่อความเคลื่อนไหวทางการเมืองในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2552 – 2563
2. ศึกษาโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน(iLaw) ที่มีบทบาท ส่งเสริมรวบรวมข้อคิดเห็น หรือตรวจสอบกฎหมายในการเมืองไทย มีบทบาทในส่งเสริมการเมืองภาคประชาชน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

1. วิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ที่เน้นศึกษาความเคลื่อนไหวขององค์การภาคประชาสังคม กับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการแสดงความคิดเห็นบน“พื้นที่สาธารณะ” และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คือ เป็นกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มคณะผู้ทำงานโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) จำนวน 6 คน 2) นักวิชาการจำนวน 4 คน 3) ประชาชนทั่วไป จำนวน 20 คน (ประกอบไปด้วย นักศึกษา 4 คน นักกิจกรรม



4 คน นักกฎหมาย 4 คน ข้าราชการ 4 คน และ อาชีพค้าขาย 4 คน) เพื่อให้เห็นความแตกต่างของทัศนคติของบุคคลที่แตกต่างกัน

3. เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล 1) ศักยภาพกฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องกับ“พื้นที่สาธารณะ”และบทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) ในบริบทสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2552 จน พ.ศ. 2563 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยตั้งคำถามผู้ให้ข้อมูลเพื่อสะท้อนความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะทางกฎหมาย และบทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) โดยการใช้แบบสอบถาม มีทั้งหมด 2 ขั้นตอน 1) แบบสอบถามเกี่ยวข้องกับข้อมูลบุคคลได้แก่ เพศ อายุ และ อาชีพ 2) ส่วนสัมภาษณ์ โดยใช้การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยแบบสัมภาษณ์ได้รับการตรวจสอบผ่านคณะกรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาแล้ว

4. การวิเคราะห์ข้อมูล การใช้วิจัยเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามวัตถุประสงค์ ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยเอกสารประกอบด้วย ดังนี้ 1) ส่วนของกฎหมาย 2) บทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw)

4. สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ส่วนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพประชาชนในพื้นที่สาธารณะ ส่วนที่ 2 จะเป็นบทบาทหน้าที่ของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw)



ส่วนที่ 1 ส่วนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพประชาชนในพื้นที่สาธารณะ

ตารางที่ 1 ตารางแสดงกฎหมายเกี่ยวกับ“พื้นที่สาธารณะ”

ส่วนแรก กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะตั้งแต่ พ.ศ. 2552 – 2563 ค้นพบว่า มี
1) ตรากฎหมายขึ้นใหม่ 2) บังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่ 3) แก้ไขกฎหมายที่มีอยู่

กฎหมายที่ตราขึ้นใหม่	บังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่	แก้ไขกฎหมายที่มีอยู่
-มาตรา 44 เป็นอำนาจพิเศษตามรัฐธรรมนูญชั่วคราว 2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 12/2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 17/2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 26/2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 97/2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 103/2557 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 3/2558 -ประกาศ คสช. ฉบับที่ 41/2559	กฎหมายอาญา - <u>มาตรา 112-มาตรา 116</u> - <u>มาตรา 136-มาตรา 198</u> - <u>มาตรา 206-มาตรา 328</u> - <u>มาตรา 393</u> พ.ร.บ.การประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ พ.ศ. 2551 - <u>มาตรา 37</u> พ.ร.บ.จัดแจ้งการพิมพ์ พ.ศ. 2551 มี - <u>มาตรา 10</u> พ.ร.บ.ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ พ.ศ.2551 - <u>มาตรา 26 -มาตรา 77</u> พ.ร.บ.การชุมนุมสาธารณะ พ.ศ. 2558 - <u>มาตรา 16</u> พระราชบัญญัติการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร พ.ศ. 2551 - <u>มาตรา 18</u> พ.ร.บ.กฏอัยการศึก พ.ศ.2457	-คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 51/2560 เรื่อง การแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายว่าด้วยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร. -พระราชบัญญัติ ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2560 จากปี 2550



กฎหมายที่ตราขึ้นใหม่	บังคับใช้กฎหมายที่มีอยู่	แก้ไขกฎหมายที่มีอยู่
	<u>-มาตรา 11</u> *บังคับใช้ในปี 2554,2557 พ.ร.ก.การบริหารราชการณ์ใน สถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 <u>-มาตรา 9 -มาตรา 11</u> *บังคับใช้ในชว่งปี 2563 พ.ร.บ.ว่าด้วยการออกเสียง ประชามติร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2559 <u>-มาตรา 61</u>	

ที่มา: หอสมุดรัฐสภา (2558).

จากกฎหมายที่เกี่ยวข้องพื้นที่สาธารณะข้างต้น สามารถแบ่งกฎหมายออกเป็นดังต่อไปนี้

- 1) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมบนพื้นที่สาธารณะ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.การชุมนุมสาธารณะ พ.ศ.2558
- 2) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสื่อสิ่งพิมพ์และภาพยนตร์ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.การประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ พ.ศ. 2551, พ.ร.บ.ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ พ.ศ. 2551
- 3) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสังคมออนไลน์ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ.2560
- 4) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง ตัวอย่างเช่น พ.ร.ก.การบริหารราชการณ์ในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 บังคับใช้ในปี พ.ศ.2553 (การสลายการชุมนุมที่แยกราชประสงค์) และ ปี พ.ศ.2563 (สถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19)) พ.ร.บ.กฏอัยการศึก พ.ศ.2457 บังคับใช้ในปี พ.ศ.2557จากการใช้กฎหมายข้างต้นได้ส่งผลต่อการเมืองใน“พื้นที่สาธารณะ” ตัวอย่างเช่น การชุมนุมในแต่ละครั้งจะต้องทำตามกฎหมาย หากไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนด จะมีการดำเนินคดีตามมา ในขณะที่เดียวกัน การชุมนุมปราศรัยบนพื้นที่สาธารณะ ผู้ปราศรัยมีความเสี่ยงจะโดนดำเนินคดีจากเจ้าหน้าที่รัฐ แม้วิพากษ์วิจารณ์ประเด็นทางสังคมด้วยความสุจริต โดยพบผลกระทบจากกฎหมาย ปรากฏตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ต่อไปนี้



ตารางที่ 2 แสดงตัวอย่างผลกระทบจากกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ

กฎหมาย	การบังคับใช้/ลักษณะ
ม.44	การควบคุมตัวอาจารย์นักวิชาการ ในช่วงรัฐประหารปี 2557 (iLaw, 2558ก)
กฎหมายอาญา ม.112	หมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์ พระราชินี และรัชทายาท จากการวิจารณ์เศรษฐกิจพอเพียงของรัชกาลที่ 9 (The Matter, 2565)
กฎหมายอาญา ม.116	การจับกุม และดำเนินคดีผู้มีความเห็นต่างทางการเมือง โดยข้อหา มาตรา 116 (iLaw, 2557)
การใช้พรบ.ฉุกเฉิน 2548	การดำเนินคดีความกับผู้ชุมนุม ในปี 2563 (iLaw, 2565)
พ.ร.บ.ภาพยนตร์ และวีดิทัศน์ พ.ศ.2551	พ.ศ.2560 ศาลปกครองเห็นว่ากระบวนการพิจารณาของ คณะกรรมการพิจารณาภาพยนตร์ขัดด้วยกฎหมาย กรณีสั่งห้ามฉาย ภาพยนตร์ เซ็กซ์เปียร์ต้องตาย (iLaw, 2560ก) พ.ศ.2560 ภาพยนตร์ที่เกี่ยวกับสังหารหมู่นักศึกษาธรรมศาสตร์โดย มวลชนฝ่ายขวาเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ได้ถูกระงับการฉาย เนื่องจาก เนื้อหาของภาพยนตร์มีความสุ่มเสี่ยง (iLaw, 2560ข)
พรบ.ชุมนุม	การชุมนุมจะต้องแจ้งเจ้าหน้าที่ก่อนภายใน 24 ชั่วโมง (ราชกิจจานุเบกษา, 2558)

ตารางข้างต้นเป็นตัวอย่างผลกระทบกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะ ตั้งแต่ 2552-2563 แสดงให้เห็น การใช้กฎหมายในการจำกัดพื้นที่สาธารณะในประเทศไทย

ส่วนที่ 2 บทบาทหน้าที่ของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw)

โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (Internet Law Reform Dialogue หรือ iLaw) ได้ก่อตั้งในปี 2552 มีบทบาทเกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิมนุษยชนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยจำแนก การดำเนินงานของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaws) ตารางดังนี้

- 1) ด้านวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ให้กับภาคประชาสังคม
- 2) ด้านกิจกรรมทางการเมือง



3) ด้านการรวบรวมความคิดเห็นและผลักดันนโยบายหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4 แสดงบทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaws) โดยแบ่งตามตัวอย่างขององค์กรดังต่อไปนี้

ประเภท	บทบาท/การปฏิบัติงาน/รายละเอียด
ด้านวิชาการ	- Q&A ตอบทุกคำถาม อยากลงชื่อ #แก้รัฐธรรมนูญ ต้องทำอะไรบ้าง เพื่อสร้างความเห็นร่วมกันการแก้ไขประเด็นแก้รัฐธรรมนูญปี 60 (iLaw, 2563จ)
	- ติดตามคดีความ รายละเอียดถูกจัดเก็บไว้ใน เว็บไซต์ศูนย์ข้อมูลกฎหมายและคดีเสรีภาพโดย iLaw ตัวอย่าง หลังการรัฐประหาร 2557 จนถึงปี 2562 คดี ม.112 จำนวน 98 คดี ชุมนุมทางการเมืองเกิน 5 คน ผ่าฝืนประกาศศสช. ฉบับที่ 7/2557 หรือ ผ่าฝืนคำสั่งหัวหน้าคสช. ฉบับที่ 3/2558 ข้อ 12 จำนวน 421 คดี ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 116 จำนวน 119 คดี (ศูนย์ข้อมูลกฎหมายและคดีเสรีภาพโดย iLaw, 2562)
	-การทำหนังสือเกี่ยวกับการปรับทัศนคติ และม.112 ได้แก่ เมื่อฉันถูกเรียกปรับทัศนคติ NEVER STOP คนและคดียังไปต่อ ห้องเช่า No.112 (iLaw, 2564ฉ)
ด้านกิจกรรมทางการเมือง	-การเก็บข้อมูลผู้ต้องหาจากการชุมนุมแสดง (iLaw, 2565) -การทำข้อมูลเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองในปี 2563 (mobdatathailand, 2564)
	-การประชุมเสวนาวิชาการ: “การหายสาบสูญโดยไร้ร่องรอย เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน สิทธิในการรับรู้ความจริง เป็นสิทธิมนุษยชน” (iLaw, 2555)
	-ติดตามการเลือกตั้งทั่วไป ในปี 2562 (iLaw, 2563ค)



ประเภท	บทบาท/การปฏิบัติงาน/รายละเอียด
	-กิจกรรม "ปลดอาวุธคสช. ทวงคืนสถานการณ์ปกติ" ในปี 2562 ได้มีผู้ลงชื่อถึง 13,409 รายชื่อ ในการถดถอยการกลไกการใช้อำนาจของคสช. ในปี 2562 (มติชน, 2562) -เก็บข้อมูลกิจกรรมทางการเมือง ผ่านเว็บไซต์ Mobdatathailand (มีอบดาต้าไทยแลนด์, 2563)
ด้านการรวบรวม ความคิดเห็นและ ผลักดันนโยบาย หรือกฎหมายที่ เกี่ยวข้อง	-การย่อข้อมูลทางกฎหมายให้ประชาชนสามารถเข้าถึงง่ายขึ้น การให้ความรู้เกี่ยวข้องกับประเด็นทางสังคม เช่น การให้ความรู้-การติดตามกฎหมายสมรสเท่าเทียม กฎหมายต่อต้านอุมหาย พรบ.การชุมนุมสาธารณะ เป็นต้น -กิจกรรม 50,000 ชื่อ ร่วมรื้อ ร่วมสร้าง ร่วมร่างรัฐธรรมนูญ (iLaw, 2563ก) -สำรวจความเห็นในประเด็นต่างๆ ตัวอย่างเช่น เช่น สำรวจความเห็นภาคประชาชนต่อ ร่าง พ.ร.บ.ชุมนุมฯ (iLaw, 2558ข) สำรวจการแก้ไขรัฐธรรมนูญของไทย (iLaw , 2562) สำรวจ ร่าง พ.ร.บ.คู่ชีวิต-กฎหมายแพ่งว่าด้วยการสมรส เปรียบเทียบระหว่างร่าง พ.ร.บ.คู่ชีวิต ที่เสนอโดยกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม กับ กฎหมายสมรสของพรรคก้าวไกล โดยการอนุญาตให้เพศเดียวกันสามารถสมรสกันได้ (iLaw, 2563ง) -การนำเสนอการแก้ไขกฎหมาย ตัวอย่างเช่น การเสนอแนะแก้ไข พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ มาตรา 14 โดยให้มีการกำหนดข้อเขตที่ชัดเจน (iLaw, 2563ข)

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) มีการเก็บข้อมูล สร้างความรู้ และสร้างการมีส่วนร่วมในภาคการเมืองตั้งแต่ปี 2557 ตารางกิจกรรมข้างต้นสรุปกิจกรรมได้ดังนี้ ได้แก่ 1) ด้านวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ให้กับภาคประชาสังคม นั่นคือ การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับข้อกำหนดกฎหมาย หรือการรวบรวมคดีความเกี่ยวกับ



ผู้ต้องการทางการเมือง 2) ด้านกิจกรรมทางการเมือง ค้นพบว่า องค์กรได้เป็นส่วนสำคัญในการรวบรวมความเห็นของประชาชน องค์กรสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง 3) ด้านการรวบรวมความคิดเห็นและผลักดันนโยบายหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การเก็บข้อมูลสำรวจความเห็นทั่ว ๆ ไปของประชาชนที่มีต่อการตรากฎหมาย การร่างกฎหมาย หรือแก้ไขกฎหมาย ตัวอย่างเช่น การเสนอแนะแก้ไข พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ มาตรา 14 โดยให้มีการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจน (iLaw, 2563ข)

5. อภิปรายผลการวิจัย

1. จากผลวิจัยพบว่า การบังคับใช้กฎหมายข้างต้น มีอิทธิพลต่อการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองบนพื้นที่สาธารณะ สามารถแบ่งกฎหมายออกเป็นดังต่อไปนี้ 1) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมบนพื้นที่สาธารณะ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.การชุมนุมสาธารณะ พ.ศ.2558 2) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสื่อสิ่งพิมพ์และภาพยนตร์ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.การประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ พ.ศ. 2551, พ.ร.บ.ภาพยนตร์และวีดิทัศน์ พ.ศ.2551 3) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสังคมออนไลน์ ตัวอย่างเช่น พ.ร.บ.ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ.2560 4) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง ตัวอย่างเช่น ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 112 ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 116 พ.ร.ก.การบริหารราชการณ์ในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 บังคับใช้ในปี พ.ศ.2553 (การสลายการชุมนุมที่แยกราชประสงค์) และ ปี พ.ศ.2563 (สถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19)) พ.ร.บ.กฏอัยการศึก พ.ศ.2457 บังคับใช้ในปี พ.ศ.2557 การบังคับกฎหมายข้างต้น บางข้อได้ขัดแย้งกับปณิญาสาสกล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (ปณิญาสาสกลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ได้รับการรับรองและประกาศโดยข้อมติสมัชชาสหประชาชาติที่ 217 วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2491 ประกอบด้วย ปณิญาสาสกลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน 30 ข้อ (แอมเนสตี้ อินเตอร์เนชั่นแนล, ม.ป.ป.) ตัวอย่างเช่น พรบ.ชุมนุม การชุมนุมจะต้องการแจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ ภายใน 24 ชั่วโมงก่อนการชุมนุม และ พ.ร.ก.การบริหารราชการณ์ในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 การควบคุมเวลาเข้าออกและการชุมนุมทั่วไป พรบ.ดังกล่าวขัดต่อ เสรีภาพในการแสดงออกและสิทธิทางการเมือง ทุกคนมีสิทธิในอิสรภาพแห่งความเห็น และการแสดงออกรวมทั้งอิสรภาพในอันที่จะถือเอาความเห็นโดยปราศจากการแทรกแซงแสวงหา รับ และส่งข้อมูลข่าวสารตลอดจนข้อคิดผ่านสื่อใด โดยไม่คำนึงถึงพรมแดน เนื่องด้วย



การชุมนุมทางการเมืองโดยสุจริตสามารถกระทำได้อย่างมีเสรีภาพ (Amnesty, ม.ป.ป.) หรือ พ.ร.บ.ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ.2560 ขัดต่อสิทธิความเป็นส่วนตัว และ เสรีภาพในการแสดงออก (สิทธิความเป็นส่วนตัว บุคคลใดจะถูกแทรกแซงตามอำเภอใจใน ความเป็นส่วนตัว ครอบครัว ที่อยู่อาศัยหรือการสื่อสาร หรือจะถูกลบล้างเกียรติยศ และชื่อเสียง ไม่ได้ ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองของกฎหมายจากการแทรกแซงสิทธิหรือการลบล้าง ดังกล่าวนั้น (Amnesty, ม.ป.ป.)

การบังคับใช้กฎหมายข้างต้น ส่งผลต่อการจำกัดการแสดงออกใน“พื้นที่สาธารณะ”ของ ประชาชน เนื่องจากสื่อใหม่ (New Media) ได้ส่งผลต่อกลไกเชิงอำนาจของรัฐและเปิดพื้นที่การ แสดงออกทางการเมืองในพื้นที่สาธารณะต่อภาคประชาชน เมื่อประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูล หลักฐานที่มีอยู่หรือข้อมูลที่ถูกจำกัดโดยรัฐได้มากขึ้น นำไปสู่การแสดงความคิดเห็น ตรวจสอบ และการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของรัฐและกลุ่มผลประโยชน์อย่างกว้างขวาง นำมาสู่การชุมนุม บนพื้นที่สาธารณะ การประท้วง และการลงประชามติ ตามลำดับ สิ่งเหล่านี้กระทบต่อกลไกเชิง อำนาจของรัฐ มาสู่การออกกฎหมายจำกัดการแสดงความคิดเห็นข้างต้นเพื่อรัฐจะสามารถดำเนิน นโยบายและสามารถรักษากลไกเชิงอำนาจของรัฐและกลุ่มผลประโยชน์เดิมต่อไป

2. เนื่องจากรัฐได้ใช้กฎหมายในการจำกัดสิทธิของประชาชน จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ด้าน กฎหมายที่ทำงานร่วมกับการเคลื่อนไหวของภาคประชาชน และช่วยเหลือในด้านเทคนิคทาง กฎหมาย วิจัยเรื่องนี้จึงค้นพบว่า โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) มีบทบาท ดังนี้ 1) บทบาทในการสนับสนุนและแสดงออกทางการเมือง บทบาทสำคัญ ในปี 2563 พบว่า บทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) ได้รวบรวมรายชื่อประชาชน เพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ ปี 2560 มีผู้ลงชื่อทั้งหมด 100,732 (iLaw, 2563ก) การติดตามการ เคลื่อนไหวทางการเมือง ในปี 2563 พบว่า มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองทุกภูมิภาคทั่วๆไป ส่วน ใหญ่่นำโดยนักศึกษา 2) สนับสนุนกิจกรรมทางการเมือง การติดตามคดีความทางการเมืองในปี 2563 พบว่า มีการดำเนินคดีผู้ต้องหาจำนวนมาก การเชื่อมโยงระหว่างผู้ต้องหาทางการเมืองกับ เครือข่ายองค์กรสิทธิมนุษยชน 3) บทบาทในการเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ได้แก่การ จัดทำหนังสือเกี่ยวกับกฎหมายตัวอย่าง เช่น *เมื่อฉันถูกเรียกปรับทัศนคติ NEVER STOP คน และคดียังไปต่อ ห้องเช่า No.112* บทบาทของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) เหล่านี้ได้ส่งเสริมภาคประชาสังคมในประเทศไทยให้ดำเนินไปได้อย่างในกติกที่รัฐ



วางเอาไว้ หรือ การทำข้อมูลกฎหมายต่างๆ หรือ การสรุปสาระสำคัญของกฎหมายทำให้สามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น

การปฏิบัติงานของโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) จึงมีบทบาทในการส่งเสริมพื้นที่สาธารณะ โดยการเชื่อมโยงระหว่างความคิดเห็นของประชาชน กับองค์ภาคประชาสังคมและขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองอื่นๆ เช่น ขบวนการนักศึกษา เป็นต้น กับ กฎหมายผ่านการการนำเสนอการวิเคราะห์กฎหมาย จนกระทั่งการเข้าชื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ อีกทั้งยังมีบทบาทในการเชื่อมโยงระหว่างสังคม-ตอรองรัฐ ตามแนวคิดการเมืองภาคประชาสังคม และการเมืองเรื่องการต่อสู้ และส่งเสริมประชาธิปไตยในประเทศที่มีกฎหมายจำนวนมากในการจำกัดพื้นที่สาธารณะ

6. องค์ความรู้จากการวิจัย

การศึกษาเรื่องนี้ เป็นวิจัย (Observative research) โดยทำการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) หลักฐานทั้งทางกฎหมาย ผู้ต้องการทางการเมืองและบริบทต่างๆสังคมไทย นำมาวิเคราะห์และสรุป โดยเสนอว่า รัฐได้จำกัดการแสดงออกการเมือง ช่วงปีพ.ศ.2552 -2563 ผ่านการใช้กฎหมาย มีทั้งนี้พบผลกระทบและผู้ถูกดำเนินคดี ตัวอย่างเช่น การห้ามฉายภาพยนตร์ การชุมนุม และการดำเนินคดีกับผู้แสดงความคิดเห็นทางการเมืองจำนวนมาก การดำเนินคดีดังกล่าวเป็นการจำกัดพื้นที่การพูดคุย ประเด็นปัญหาทางสังคม ผ่านการใช้กฎหมายจัดการปัจเจกบุคคล แสดงให้เห็นถึงจุดอ่อนหนึ่งของความเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) จึงเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ผ่านการใช้กฎหมาย ตัวอย่าง การนำเสนอประเด็นทางการเมือง ข้อมูลคดีความที่เกี่ยวข้องกับการแสดงความคิดเห็น การเก็บข้อมูลผู้ต้องหาทางการเมืองและส่งเสริมให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองภายใต้กฎหมาย รวมถึงการเข้าชื่อเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ การศึกษานี้จึงแสดงให้เห็นบทบาทขององค์กรภาคประชาสังคมที่มีบทบาทในการสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่มีความต่อเนื่อง มีเครือข่าย ทำงานอย่างเป็นระบบ มีแบบแผน มีอิสระและความเชี่ยวชาญเรื่องกฎหมาย (โดยได้รับการยืนยันจากนักวิชาการผู้ให้ข้อมูลทั้ง 4 ท่าน)



หากเปรียบเทียบกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอื่นๆ ตัวอย่างเช่น พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (เสื้อเหลือง) หรือ แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (เสื้อแดง) จะเห็นว่ากลุ่มเคลื่อนไหวเหล่านี้มันอยู่ภายใต้ผลประโยชน์ทางการเมือง (มณฑราพงษ์นิล, 2559) ส่วนกลุ่มเคลื่อนไหวอื่นๆ อาทิ กลุ่มนักศึกษา ซึ่งกระทำการภายใต้สถาบันการศึกษาหรือมหาวิทยาลัย ทำให้มีข้อจำกัดในการเคลื่อนไหวทางการเมือง เป็นต้น ในขณะที่โครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชน (iLaw) เป็นองค์กรที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับกฎหมายสิทธิมนุษยชนและการเมืองอย่างชัดเจนมากที่สุด องค์กรจึงไม่ตกอยู่ภายใต้ผลประโยชน์ทางการเมืองและมีเสรีภาพในระดับหนึ่ง

7. ข้อเสนอแนะ

แม้ว่าในปัจจุบันเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาความเคลื่อนไหวทางการเมืองในปัจจุบันมีหลักฐานอยู่มาก งานศึกษาชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็น องค์กรภาคประชาสังคม ที่มีบทบาทในเชิงรุก โดยเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงประชาชนเข้ามาสู่การกระบวนการกฎหมายต่างๆ ในขณะเดียวกันก็วิเคราะห์กฎหมายและช่วยเหลือผู้ต้องหาทางการเมืองไปด้วยกัน หลักฐานการทำงานขององค์กรลักษณะเช่นนี้ นี้ยังคงมีอยู่อย่างจำกัด เพราะฉะนั้นควรให้ความสำคัญการศึกษาบทบาทขององค์กรภาคประชาสังคมและองค์กรสิทธิมนุษยชน ตัวอย่างเช่น มูลนิธินิติธรรมสิ่งแวดล้อม – EnLAW ศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน. Thai Lawyers for Human Rights (TLHR) ให้มากขึ้น เพื่อนำเสนอว่า องค์กรเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการสร้างพื้นที่สาธารณะทางการเมืองภาคประชาชนและส่งเสริมขบวนการประชาธิปไตยและมีอุปสรรคอย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

คริส เบเคอร์, และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2566). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* (พิมพ์ครั้งที่ 14).

กรุงเทพฯ: มติชน.



โครงการอินเทอร์เน็ตกฎหมายเพื่อประชาชน(iLaw). (2558). กฎหมายที่ใช้ปิดกั้นเสรีภาพการแสดงออก. สืบค้นจาก <https://freedom.ilaw.or.th/freedom-of-expression-101/limit-expression>

ญาเรศ อัครพัฒนานุกุล. (2564). การเมืองเรื่องการปะทะกับความคิดทางการเมือง: การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องการเมืองกับความเป็นการเมือง ในงานศึกษาของฮานนา อาเร็นท์ กับชิตนีย์ แทวโรว์ และชาลส์ ทิลลี่. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 19(1), 45-67.

ฐิตินันท์ บุญภาพ คอมมอน. (2556). บทบาทของสื่อใหม่ในการสร้างค่านิยมทางสังคมและอัตลักษณ์ของเยาวชนไทยในเขตกรุงเทพมหานคร (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ. (2554). การต่อสู้ทางการเมืองในกระบวนการนโยบายสาธารณะ. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์*, 28(1), 35-51.

พระราชบัญญัติการชุมนุมสาธารณะ พ.ศ. 2558. (2558, 14 กรกฎาคม) .ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 123 ตอนที่ 63 ก, หน้า 21.

พิมลพรรณ ไชยนันท์, และ พิรกร รามสูต. (2557). สื่อใหม่กับการสื่อสารทางการเมืองของเยาวชนไทย. *วารสารคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 31(2), 37-57.

มติชน. (2562). จอน อึ้งภากรณ์ ยื่น 13,409 ปลดอาวุธ คสช. ทวงคืนสถานการณ์ปกติ. สืบค้นจาก https://www.matichon.co.th/politics/news_1552210

มงตรา พงษ์นิล. (2559). การเมืองภาคประชาชนในสังคมไทย ก่อนและหลังทศวรรษ 2540. *ลีลาชายขอบ*, 28(1), 155-185.

มานิตา หนูสวัสดิ์. (2564). การเมืองเรื่องการต่อสู้ (Contentious politics): พัฒนาการแนวคิดและกรอบการวิเคราะห์ในการศึกษาการต่อสู้ทางการเมืองและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 17(2), 1-44.

ม็อบดาต้าไทยแลนด์. (2563). การทำข้อมูลเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมือง. สืบค้นจาก <https://www.mobdatathailand.org/>



- ม็อบดาต้าไทยแลนด์. (2564). In Number: ประมวลการชุมนุม ปี 2564. สืบค้นจาก <https://www.mobdatathailand.org/>
- ศูนย์ข้อมูลกฎหมายและคดีเสรีภาพโดย ไอลอว์. (2562). รายชื่อผู้ถูกตั้งข้อหาจากทางการเมือง หลังการรัฐประหาร 2557. สืบค้นจาก <https://www.ilaw.or.th/articles/9667>
- หอสมุดรัฐสภา. (2558). รวมประกาศ คำสั่ง คณะรักษาความสงบแห่งชาติ. สืบค้นจาก <https://library.parliament.go.th/th/rwmparakas-khasang-khnaraksakhwamsngbaehngchati>
- Amnesty. (ม.ป.ป.). ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน. สืบค้นจาก <https://www.amnesty.or.th/our-work/hre/udhr>
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- iLaw. (2555). การประชุมเสวนาวิชาการ: การหายสาบสูญโดยไร้ร่องรอย เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน สิทธิในการรับรู้ความจริง เป็นสิทธิมนุษยชน. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/2915>
- iLaw. (2558ก). สรุปสถานการณ์ปี 2557 1/5 : การเรียกบุคคลไปรายงานตัว การจับกุมและการควบคุมตัวตามกฎหมายการศึก. สืบค้นจาก <https://freedom.ilaw.or.th/node/233>
- iLaw. (2558ข). สำนวนความเห็นภาคประชาชนต่อ ร่าง พ.ร.บ.ชุมนุมฯ. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/3546>
- iLaw. (2560ก). เชคสเปียร์ต้องตาย (Shakespeare Must Die). สืบค้นจาก <https://freedom.ilaw.or.th/case/316#reference>
- iLaw. (2560ข, ตุลาคม 7). ระวังฉาย ดาวคะนอง หนึ่งเกี่ยวเนื่องนองเลือด 6 ตุลาฯ. [Facebook status update]. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ilawClub/photos/a.10150540436460551/10159488853240551/?type=3>



- iLaw. (2562). แก้วรัฐธรรมนูญ: รัฐธรรมนูญไทย 20 ฉบับ แก้วสำเร็จมาแล้ว 22 ครั้ง. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5424>
- iLaw. (2563ก). 50,000 ชื่อ ร่วมรื้อ ร่วมสร้าง ร่วมร่างรัฐธรรมนูญ. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/50000Con%20>
- iLaw. (2563ข). เปิดข้อเสนอแก้ไข พ.ร.บ.คอมพิวเตอร์ฯ ไม่ให้ใช้ฟ้องปิดปาก. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5734>
- iLaw. (2563ค). เลือกตั้ง62: เปิดรายงาน คะแนนที่ถูกจัดการ ระหว่างการรายงานผล. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5504>
- iLaw. (2563ง). Pride Month: สำนวน ร่าง พ.ร.บ.คู่ชีวิต-กฎหมายแพ่งว่าด้วยการสมรส. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5695>
- iLaw. (2563จ). Q&A ตอบทุกคำถาม อยากลงชื่อ แก้วรัฐธรรมนูญ ต้องทำอย่างไรบ้าง. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5737>
- iLaw. (2564ฉ). เปิดตัว หนังสือ INTRODUCTION TO NO.112. สืบค้นจาก <https://ilaw.or.th/node/5949>
- iLaw. (2565). การชุมนุมปี 2563 ปรบตาแห่งความเปลี่ยนแปลง: พลังก่อตัวจากไหน มีพัฒนาการอย่างไร เราเจออะไรมาบ้าง. สืบค้นจาก <https://freedom.ilaw.or.th/node/1059>
- Laungaramsri, Pinkaew. (2022). Mass Surveillance and the Militarization of Cyberspace in Post-Coup Thailand. *ASEAS-Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 9(2), 195-214. <https://doi.org/10.14764/10.ASEAS-2016.2-2>
- The Matter. (2565). ศาลอุทธรณ์กลับคำตัดสิน คดีวิจารณ์ระบบ ศก.พอเพียง ให้มีความผิด ม.112 ระบุกฎหมายคุ้มครองถึงอดีตกษัตริย์. สืบค้นจาก <https://thematter.co/brief/191244/191244>